Zastavení první: Brno

Dnešní město Brno se svými 385 tisíci obyvatel, mezi nimiž jsou statisticky největší národnostní menšinou Moravané (40 %) a po nich následují Slováci (3 %), kde největší konfesní skupinou jsou lidé bezkonfesní (30 %) a mezi věřícími je 90 % katolíků, nabízí zcela jiný obraz, než jaký skýtalo po více než 700 let své historicky sledovatelné existence. Brno jakožto město bylo od 13. století městem mnohonárodnostním, převážně však **německým**. Konfesně sice nepřistoupilo na českou reformaci ve století 15., zato od 16. století přijalo o to nadšeněji **luterství**. Za zmínku stojí i to, že když Brno získalo ve 13. století svá městská práva, byly už jiné okolní obce, například Modřice, Rajhrad nebo Vojkovice doloženy lépe a byly předmětem srovnatelné politické a společenské pozornosti.

1. Náboženský život Brna před vznikem města (8.-13. století)

V době mojmírovských vládců Velkomoravské říše (8.-10 stol.) bylo mocenským a hospodářským centrem kraje hradiště **Staré Zámky u Líšně**, u něhož se předpokládá i zděný kostel; v 11. století bylo toto hradiště zničeno. České obyvatelstvo raně přemyslovské doby sídlilo na **Starém Brně**, kde stála od 10. století **rotunda P. Marie** (v areálu dnešního augustiniánského opatství) a bylo zde patrně sídlo údělných knížat, tzv. ***starší brněnský burgus***. Osada, k níž se zřejmě až do 12. století vztahovalo jméno *Brno* a jež je dodnes označována jako Staré Brno, ležela po obou stranách brodu přes Svratku.

Archeologický průzkum rotundy na nádvoří augustiniánského kláštera na Starém Brně

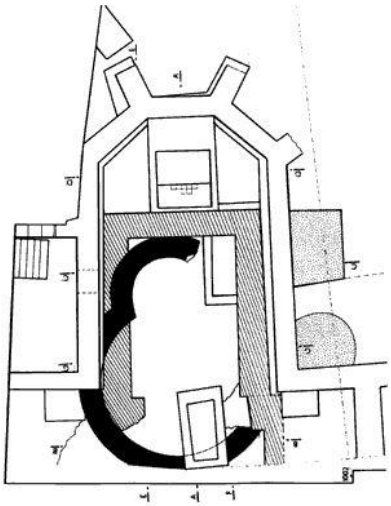

Architektonický plán zachycující výsledky téhož průzkumu

Na přelomu 12. a 13. století se mocenské sídlo Přemyslovců přesunulo ze Starého Brna na Petrov, kde je doložen jednolodní románský **kostelík sv. Petra** s apsidou. Na východ pod Petrovem (kolem dnešního Kapucínského náměstí a Josefské ulice) se usazovalo české obyvatelstvo (*platea Bohemorum*), čímž vznikl ***novější brněnský burgus***. Hrad však na Petrově archeologicky doložen není, protože v tutéž chvíli vzniká jako správní středisko hrad **Veveří** (s nedalekou – dodnes krásně zachovanou – románskou **kaplí Nanebevzetí P. Marie**).

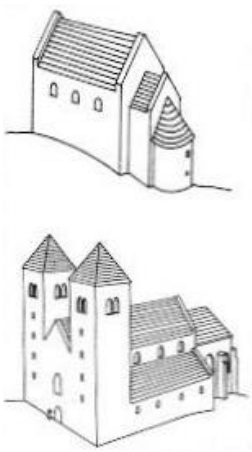

Rekonstrukce románské (nahoře) a raně gotické (dole) fáze kostela na Petrově (podle J. Ungera)

Kaple Nanebevzetí P. Marie na Veveří

Prakticky současně s kostelem na Petrově vznikly na počátku 13. století nové sakrální stavby na Starém Brně jak levém břehu Svratky (**sv. Oldřich a Prokop**), tak i na pravém břehu (**sv. Václav, rotunda** neznámého zasvěcení), takže je zřejmé, že novější i starší brněnský burgus koexistovaly, a historikové si kladou otázku, jak se mohl jmenovat burgus nový, než převzal po starém jméno Brno. Město však v tu chvíli stále ještě neexistovalo.

Teprve kolem roku 1200 přicházejí z iniciativy Přemysla Otakara I. bavorsko-rakouští osadníci na území budoucího středověkého Brna. Budují ulici, která dnes nese označení Běhounská (chybným překladem původního Rhenstraße, tedy Rýnská, resp. jeho záměnou za Rennstraße), i **farní kostel sv. Jakuba** a řídí se městskými právy, která v tu dobu získala hornorakouská Enže a dolnorakouská Vídně. Románským (zřejmě valonským) osadníkům usazeným v téže době kolem dnešní České ulice, sloužil farní **kostel sv. Mikuláše** na Velkém trhu (dnešním nám. Svobody).

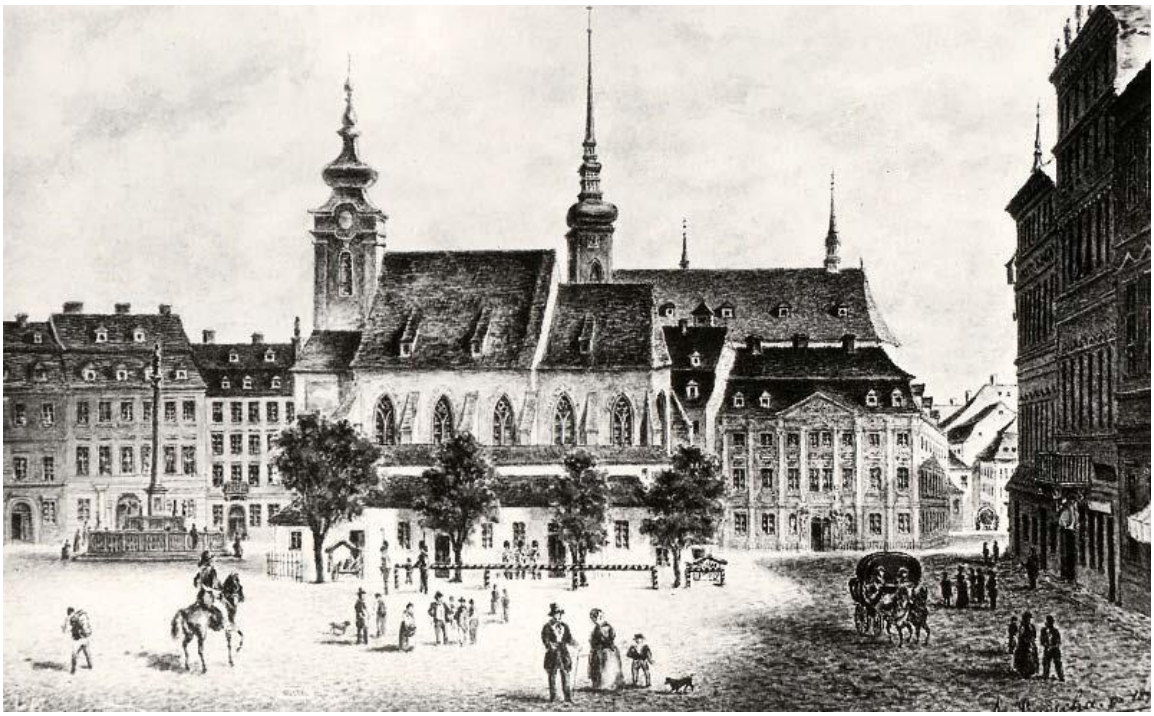

Kostely sv. Mikuláše na Velkém trhu (v popředí) a sv. Jakuba (v pozadí) v Brně

Severně od Petrova existoval na počátku 13. stol. také **románský kostel sv. Michala,** u něhož byl koncem 20. let založen dominikánský klášter a koncem století přibyla naproti klášteru gotická kaple sv. Václava, po Elišce Rejčce označovaná jako **Královská kaple.** Celek, který vznikl sloučením kapituly na Petrově, přemyslovského areálu u dominikánského kláštera a německé, valonské i české osady, převzal jméno **Brno (Brünn)**, které původně nesla osada u svrateckého brodu. Roku 1243 Václav I. povýšil tento celek na město – v něm se původní románští osadníci postupně zcela ztratili a české obyvatelstvo představovalo nevýznamnou menštinu. Svůj německý charakter pozbylo vnitřní Brno až smutně proslulým Pochodem smrti r. 1945.

2. Brno reformační (do pol. 17. stol.)

Brno jako německé město zůstává po celé 15. stol. indiferentní vůči myšlenkám a osudům Husovým a přirozeně nepřátelské vůči husitům; nepřipojuje se tedy k české reformaci. Pro jeho náboženské dějiny je téměř symbolické, že město r. 1465 hledá u papeže Pavla II. podporu pro svůj záměr respektovat tradici **pompézních oslav Božího Těla** za účasti všech církevních i světských institucí. Rektor školy u sv. Jakuba a brněnští měšťané si u papeže stěžují na Tasa z Boskovic, mladého olomouckého biskupa, který sám pocházel z utrakvistické rodiny, že se po dohodě s kapitulou sv. Petra chystá porušit tradici, z níž městu plyne i ekonomický prospěch. Nemohou tušit, že o sto let později budou nekatoličtí měšťané marně bojovat proti této tradici.
V 16. stol. totiž Brno reaguje velmi citlivě na podněty **Martina Luthera** a rychle je přijímá. Luterství se postupně šíří nejen v německy mluvících oblastech Čech a Moravy, ale vytlačuje český utrakvismus.

R. 1527 odmítly moravské stavy výzvu českých stavů k jednání o platnosti basilejských kompaktát, protože vlivem Lutherovým nepokládaly už za aktuální myšlenku náboženské jednoty a soustředily se na uznání fakticky samostatných církví po vzoru *Confessio Augustana*.

Od poloviny 16. století do poloviny 17. století je **Brno jednoznačně luterské včetně fary sv. Jakuba** (prvním známým luterským farářem byl bývalý převor dominikánského káštera Johann Zeisler) **a školy při ní** (rektor Christoph Wagner, absolvent luterské univerzity ve Wittenberku). Menšinovými konfesemi zastoupenými v té době v Brně jsou:

- ***katolictví*** jako druhá nejsilnější konfese (Hanuš Haugvic z Biskupic, Alexander Heller) bylo reprezentováno hlavně kapitulou u sv. Petra a klášterními společenstvími (řeholní komunity jsou ale v hlubokém úpadku etickém i ekonomickém);
- český ***staroutrakvismus*** (blízký katolicismu) a ***novoutrakvismus*** jako (blízký luteránství), obojí spíše ojediněle;
- podobně ojedinělé jsou náboženské skupiny ve své době pokládané za extremistické:
    - hornoněmecký ***kalvinismus*** (Konrad Bechler, Johann Habicht, Jakob von Hacht, Hieronymus Schwender)
    - dolnoněmecký ***neobaptismus*** měl silné zázemí spíš v Mikulově a na jihomoravském venkově včetně Nosislavi (Balthasar Hubmaier, Johann Zeising),
    - česká ***Jednota bratrská*** měla silné zázemí v Židlochovicích (Jiří Strejc) a Ivančicích, kromě toho v osobě Karla st. ze Žerotína jako zemského hejtmana a předního politika říše,
    - česká ***Jednota habrovanská*** byla omezena na Habrovany a Luleč (Jan Dubčanský ze Zdenína, Václav Beneš Optát).

Na nátlak českých a moravských stavů Maxmilián II. r. 1575 ústně přijímá ***Confessio Bohemica***, která pro české země nahradila luterány prosazovanou *Confessio Augustana* a teologicky řešila luterství, novoutrakvismus a teologii bratrskou, méně už ostatní konfese. K formálnímu

uznání náboženské tolerance je však českými a moravskými stavy přinucen až Rudolf II., který je jí ovšem ještě méně nakloněn než Maxmilián II. Olomoucký biskup v součinnosti s petrovskou kapitulou postupně získávají s vydatnou pomocí císařů v Brně mocenskou převahu.

Původně izolované působení jezuity Alexandera Hellera bylo posíleno r. 1572 založením **jezuitského probačního domu** na Petrově (prvním rektorem se stal právě Alexander Heller), ale v důsledku živelného odporu měšťanů zůstala tato iniciativa bez výraznějších úspěchů až do vlády Rudolfa II. Maxmilián II. dokonce usiluoval o zrušení koleje a celkové omezení vlivu jezuitů na Moravě. Za zmínku ovšem stojí dr. Martin Středa, mimořádná intelektuální a politická osobnost a pozdější rektor; novicem koleje se stal r. 1608. Zajímavým indikátorem rostoucího katolického vlivu byla také kongregace Zvěstování Panny Marie, založená r. 1592, která z původních 50 členů postupně vzrostla na 200.

V letech 1576-1619 dosáhli olomoučtí biskupové úplné katolizace městské rady, obsazení jakubské fary katolíky, a mocenský tlak na luterskou většinu měšťanů tím přerostl v perzekuci: jsou zbaveni všech veřejných funkcí a také práva na veřejnou účast na nekatolických náboženských obřadech, naopak je vynucována účast na obřadech katolických. Obě strany se neustále provokují při oslavách Božího těla – známé jsou zvláště incidenty za Rudolfa II.

V roce 1618 reaguje Brno velmi zdrženlivě na pražské stavovské povstání (vlivem obecné nedůvěry německého obyvatelstva vůči českým politickým aktivitám) a teprve v letech 1619-1620 brněnští měšťané nerozhodně podpořili povstalce. Paradoxní situace nastala v Brně po porážce povstání. Věřící nekatolických konfesí na Moravě přešli vydáním Obnoveného zřízení zemského r. 1626 do ilegality, nebo ilegálně odcházejí do horních Uher (Skalica, Senica), které sice byly rovněž součástí habsburské říše, ale císař v Uhrách nemohl z politických důvodů uplatňovat rekatolizační tlak. V letech 1642-1650 byla Olomouc obsazena Švédy a začleněna do luterské mocenské sféry. Brno se tak stalo zemským hlavním městem pod kontrolou Habsburků, ačkoliv stále nebylo většinově katolické. V souvislosti s postupem švédské armády na Vídeň a obléháním Brna r. 1645 najala habsburská strana Raduita de Souches, francouzského protestanta (hugenota) a bývalého švédského důstojníka, aby bránil luterské Brno proti luterským Švédům ve prospěch katolických Habsburků za podpory katolické menšiny. Mimořádná byla přitom role jezuitských studentů, které rektor Středa vycvičil jako jednotku městské domobrany. Vojenský úspěch Raduita de Souches vedl k ukončení švédského postupu na Vídeň, formálnímu uznání „brněnských“ zásluh na záchraně habsburské vlády a definitivní rekatolizaci (a také ke vzniku dnešního mýtu o obraně Brna).

2. Brno protireformační (od pol. 17. do pol. 18. stol.)

Brněnské vojenské zásluhy vedou Habsburky k rozhodnutí přebudovat gotické město na barokní císařskou pevnost s grandiózním hradebním systémem. Uvnitř hradeb dochází k nákladné barokní přestavbě všech církevních areálů (dominikánský, kapucínský, františkánský, minoritský, jezuitský, augustiniánský klášter) i světských budov (nová radnice, Reduta, Dietrichštejnský palác, Palác šlechtičen), jehož se ujímají architektonické rodiny z Itálie (Andrea Erna, Giovanni Battista Erna) a Rakouska (Mauritz Grimm, Franz Anton Grimm, Johann Bernhard Fischer von Erlach). Svoji typickou dominantu, věže katedrály sv. Petra, však Brno v té době nemá – je výsledkem romantické neogotické přestavby z konce 19. století.

Za úplné dokončení katolizačního procesu lze pokládat zřízení **brněnského biskupství** římskokatolické církve **15. 12. 1777** (oddělením od biskupství olomouckého), vznik biskupského dvora a biskupského paláce. Prvním brněnským biskupem se stal Matyáš František hr. Chorinský.

Bankovní dům Köffillerů na Velkém trhu v Brně (Palais Klein) praktikoval toleranci vůči nekatolickým cizincům s neformální podporou budoucího císaře Josefa II. od 70. let 18. století: textilní výroba Johanna Leopolda Köffillera v areálu na Velké Nové (dnešní Lidické) ulici se opírá od začátku takřka výhradně o protestantský personál: Johann Bartholomäus Seitter (Augsburg), Johann Heinrich Offermann (Montjoie), Heinrich Hopf (Balingen), Johann Gottfried Bräunlich (Weida), Christian Gloxin (Uckermark). Köffillerovi jsou s cíařem v důvěrných vztazích, a jakmile Josef II. jako rakouský císař nastoupil po smrti Marie Terezie v listopadu 1780 také na český trůn, postupuje v duchu svých zásad neobyčejně rychle a **20. 10. 1781 vydal toleranční patent** (s datací 13. 10. 1781).

3. Obnovení luterského sboru v Brně (1782-1869)

V Köffillerově továrně se podařilo **ustavit luterský sbor až 18. 7. 1782** na základě císařské výjimky, neboť v Brně, na rozdíl od Nosislavi, nebylo dost evangelických věřících. Toleranční patent kladl jako podmínku pro založení sboru minimálně 100 nekatolických rodin nebo 500 navzájem nepříbuzných osob, zatímco v Brně byla v té době jediná úplná rodina, totiž rodina Köffillerova podnikového ředitele Seittera, a celkový počet věřících nedosahoval ani stovky. Zdá se, že Köffiller argumentoval při vyjednávání i velitelstvím 29. pěšího pluku, který byl dislokován v Brně a jehož velitelem byl slavný Gideon Ernst Laudon. Maršál Laudon byl livonský luterán a v jeho pluku sloužila zhruba stovka protestantů. Měl proto stejně jako ředitel Seitter zájem nabídnout svým důstojníkům duchovní službu. Z dárcovské listiny vyplývá, že ze 17 osob, které se zavázaly přispívat na plat faráře, bylo 9 důstojníků Laudonova pluku. Největší částkou přispíval vedle ředitele Seittera opět majitel továrny Köffiller.

Podobně tomu bylo s finanční subvencí na výstavbu **modlitebny**, která vznikla přestavbou továrního skladu vlny (v bývalé stavovské jízdárně na dnešní Husově ulici) a **byla inaugurována 8. 6. 1783**. Köffiller nemohl tušit, že zřízení luterského sboru bude trvalejším dílem než jeho textilní podniky, kvůli kterým se o náboženskou svobodu svých zaměstnanců zasadil. Po úspěchu v 80. letech 18. století ohlásil Leopold Köffiller bankrot už na přelomu let 1788 a 1789, zatímco jím založený luterský sbor zanikl až vyhnáním Němců z Brna roku 1945.

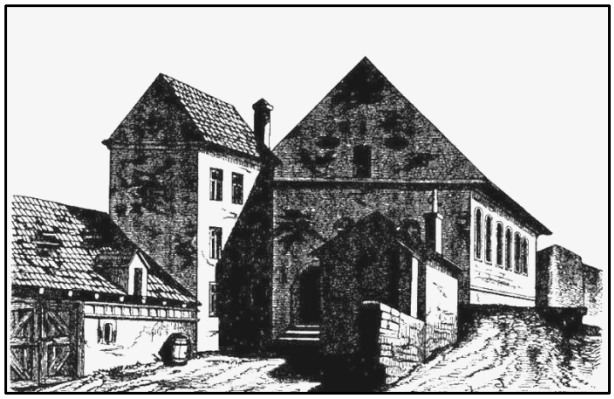

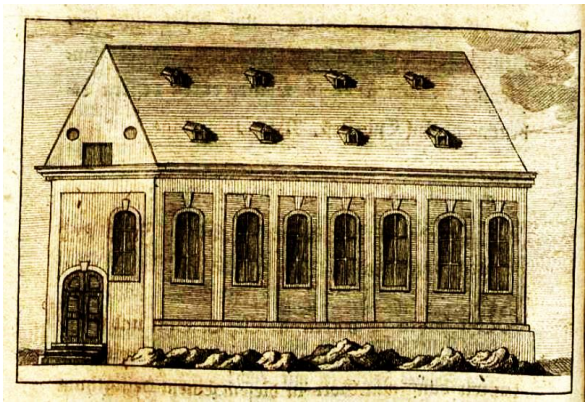

Exteriér luterské modlitebny na Eliščině třídě (dnešní Husově ulici) v Brně v dobových materiálech, s hlavním vchodem na boční fasádě (směrem k dnešní budově Uměleckoprůmyslového muzea).

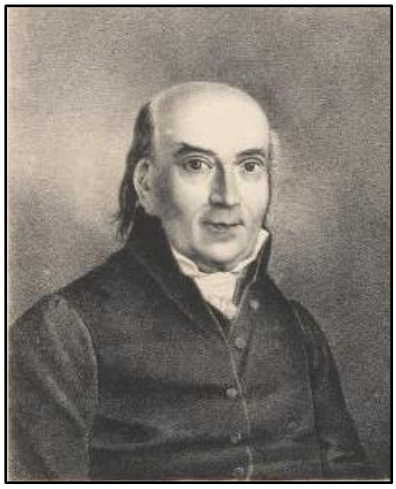

Farářem brněnského sboru se stal **Viktor Heinrich Riecke**, výjimečný osvícenský intelektuál, osvětový pracovník a vědec s vřelým vztahem k Michaelu Blažkovi, který se v tutéž chvíli stal kazatelem reformovaného sboru nosislavského a později superintendentem reformované moravské církve žil v Jimramově a měl velmi vřelý osobní vztah k hraběti Belcredimu, který byl podepřen společným členstvím v zednářské lóži; měl rovněž vztah k rodině Karafiátů.

K výjimečným lidským vlastnostem Rieckovým se váže hrdinský legendární příběh z r. 1800 o záchraně života šesti Hanáků, kteří byli obviněni z dezerce od česko-moravsko-slezské legie arcivévody Karla. Prvním moravským superintendentem luterského vyznání, tedy nadřízeným Rieckovým, se stal těšínský farář Johann Traugott Bartelmus.

Od r. 1798 si brněnský sbor mohl už dovolit držet vedle faráře také vikáře, kterým se stal **Karl August Zeller**, švábský pedagog, který později v Německu proslul zaváděním Pestalozziho výchovných metod. Jeho úspěch v Brně byl právě pedagogický – zavedl nedělní školu pro konfirmované věřící, kteří měli zájem si v neděli odpoledne doplňovat všeobecné, zvláště technologické a hospodářské vzdělání. Téhož roku byla založena také evangelická škola, jejímž ředitelem se stal Rieckův přítel **Christian Karl André,** další slavný německý pedagog a žurnalista – škola měla v té době celkem 3 učitele a pedagogického asistenta, a jak bylo v té době zvykem, farář i učitelé vyvíjeli bohatou publikační činnost. Příkladem typické osvětové aktivity brněnské školy v té době mohou být Andrého pedagogické ročenky. Formou, která připomíná oblíbené církevní kalendáře, se v ní místo modlitby ke každému dni roku čtenáři nabízí vzdělávací článek, obvykle tematicky svázaný s obvyklou hospodářskou aktivitou daného ročního období nebo přírodními jevy, které lze v danou chvíli pozorovat.

Viktor Heinrich Riecke i Karl August Zeller stejně jako učitelský sbor evangelické školy používali výhradně němčinu a pokládali se za německé patrioty v širokém slova smyslu, v danou chvíli loajální vůči habsburskému domu a rakouskému císařství, i když nebyli rakouskými občany. První tým kazatelů a učitelů působil v Brně přibližně do roku 1803, kdy je změna politického klimatu po smrti Josefa II. a začínající cenzura přinutila hledat si jiná působiště. Pak odešel Riecke do rodného Stuttgartu, zatímco Zeller do švýcarského Burgdorfu na stáž za Pestalozzim.

Německých luterských bohoslužeb se účastnili i Češi z Brna a okolí, kterých postupně přibývalo; první česká bohoslužba se v brněnském sboru konala 30. 5. 1819 a ještě mnoho let poté zůstaly české bohoslužby v Brně pouze příležitostnými akcemi, zpravidla dvakrát do roka.

4. Konfesní a národnostní diferenciace Brna (1869-1918)

8. 4. 1861 **protestantský patent** Františka Josefa I. konečně zrovnoprávnil katolickou konfesi s nakatolickými; katolickým biskupem v tomto prvním období rovnoprávnosti byl brněnský rodák dr. Anton A. hr. Schaffgotsche, reformovaným superintendentem Samuel von Nagy, luterským superintendentem bývalý brněnský kazatel Johann Georg Lumnitzer, kazatelem brněnského sboru Lumnitzerův nástupce dr. Gustav Trautenberger.

V téže době byl zrušen brněnský pevnostní systém a sanace Brna na konci 19. století připravila Brno o velkou část historických památek včetně církevních staveb (byla zbořena Královské kaple a kostela sv. Mikuláše). Stavební horečka, kterou stržení hradeb vyvolalo, dala vzniknout mnoha ambiciózním stavbám, jež symbolizovaly konfesní svobodu, ale také předznamenávaly nové, tentokrát národnostní napětí. Na dnešním Komenského náměstí (tehdy Elisabethplatz) vznikla roku 1867 stavba **Christus-Kirche pro brněnský luterský sbor**, první protestantská budova na veřejném prostranství v habsburských českých zemích (dnes nejčastěji označovaná jako Červený kostel). Jejím architektem byl týž Heinrich von Ferstel, který ve Vídni vytvořil Votivkirche jako výraz zbožnosti za záchranu císařova života při antentátu. Původní Köffillerova modlitebna se mění na tělocvičnu.

Německý luterský kostel je obklopen budovami německé technické univerzity, německého klasického gymnázia a zemského domu moravských stavů a jedinou českou budovou na novém reprezentačním náměstí se stává **Besední dům** (1873), k němuž Češi získali parcelu složitým židovským prostřednictvím. Němci reagovali stavbou **Německého domu** na dnešním Morav-

ském, tehdy Lažanského náměstí (1891). Konflikty při různých německých i českých oslavách přerůstaly ve fyzické potyčky, které ve svých vzpomínkách líčí český advokát Hynek Bulín: *„…ráz města* (byl r. 1880) *úplně německý… Neupřílišuji, řeknu-li, že na hlavních třídách nebylo českého hovoru skoro vůbec slyšeti; my drobní čeští studentíci byli jsme za své české rozmluvy od německých studentů a výrostků často biti a z té příčiny docházelo mezi námi a nimi téměř ku pravidelný rvačkám. V těch byla na naší straně řemeslnická omladina české národnosti; hlavně řezníci a obuvníci byli četně zastoupeni, a tak jsme přes početní převahu Němců v těchto bojích často vyhrávali.“* Demonstrace síly skončily smrtí českého dělníka Františka Pavlíka r. 1905 a rozhodnutím **hraběte Kounice** věnovat **nadační dům** sousedící s Německým domem českým vysokoškolským studentům – jde o dnešní Rektorát Masarykovy univerzity.

Za působení dr. Trautenbergera jako kazatele německého luterského sboru sílí tlak Čechů na uplatnění českého jazyka v evangelické liturgii, protože přistěhovalectvím dělníků přibývá Čechů; 1869 se zastupitelstvo rozhodlo povolat do služby Pavla Nešpora jako českého vikáře; jeho farářskou instalaci ovšem zmařil dr. Trautenberger, který se obával dvojjazyčnosti sboru.

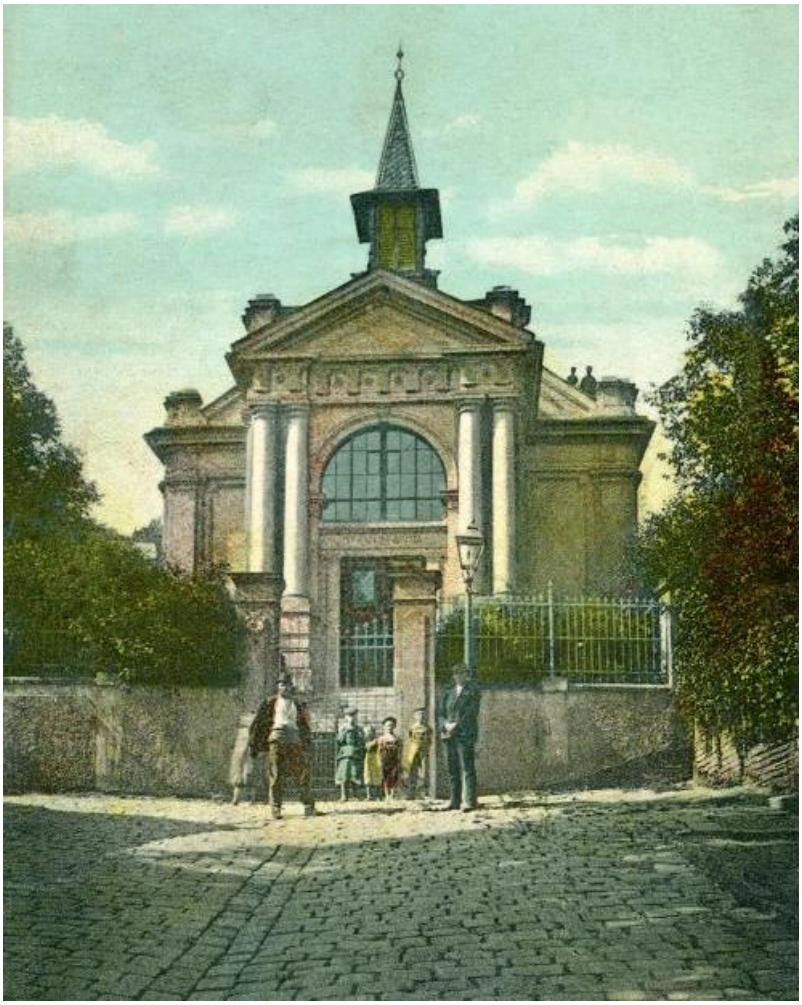

Roku 1879 podali studenti brněnských středních škol do Vídně žádost, aby byl v Brně ustanoven český reformovaný katecheta, a přes odpor dr. Trautenbergera se jím stal František Šebesta z Nosislavi. Výsledkem jeho působení byla r. 1882 **kazatelská stanice českého reformovaného sboru** v Nosislavi, a tak se formálně i konfesně rozcházejí čeští a němečtí evangelíci; r. 1884 byl ke sboru přičleněn jako farář Václav Pokorný.

Brněnský reformovaný sbor se scházel nejprve na Joštově ulici, později na ulici Rudolfově (dnes Česká). Roku 1895 se podařilo zbudovat novorenesanční **„betlémský“ kostel pod Špilberkem,** původně úředně vedený na Pekařské, po výstavbě rezidenčních objektů pod Špilberkem na dnešní Pellicově ulici (architekt B. Albert). Nápis *My kážeme Krista* na jeho průčelí bývá pokládán za první čistě český veřejný nápis v Brně (po německo-českém uličním štítu na Besedním domě z r. 1873).

5. Náboženské poměry v Brně ve 20. století

V letech 1904-1909 získává **katedrála sv. Petra a Pavla** svou romantickou novogotickou podobu se dvěma věžemi a portálem, jež nyní tvoří dnešní typickou siluetu města; pro srovnání stojí za připomenutí její původní gotická podoba z doby krátce před přestavbou:

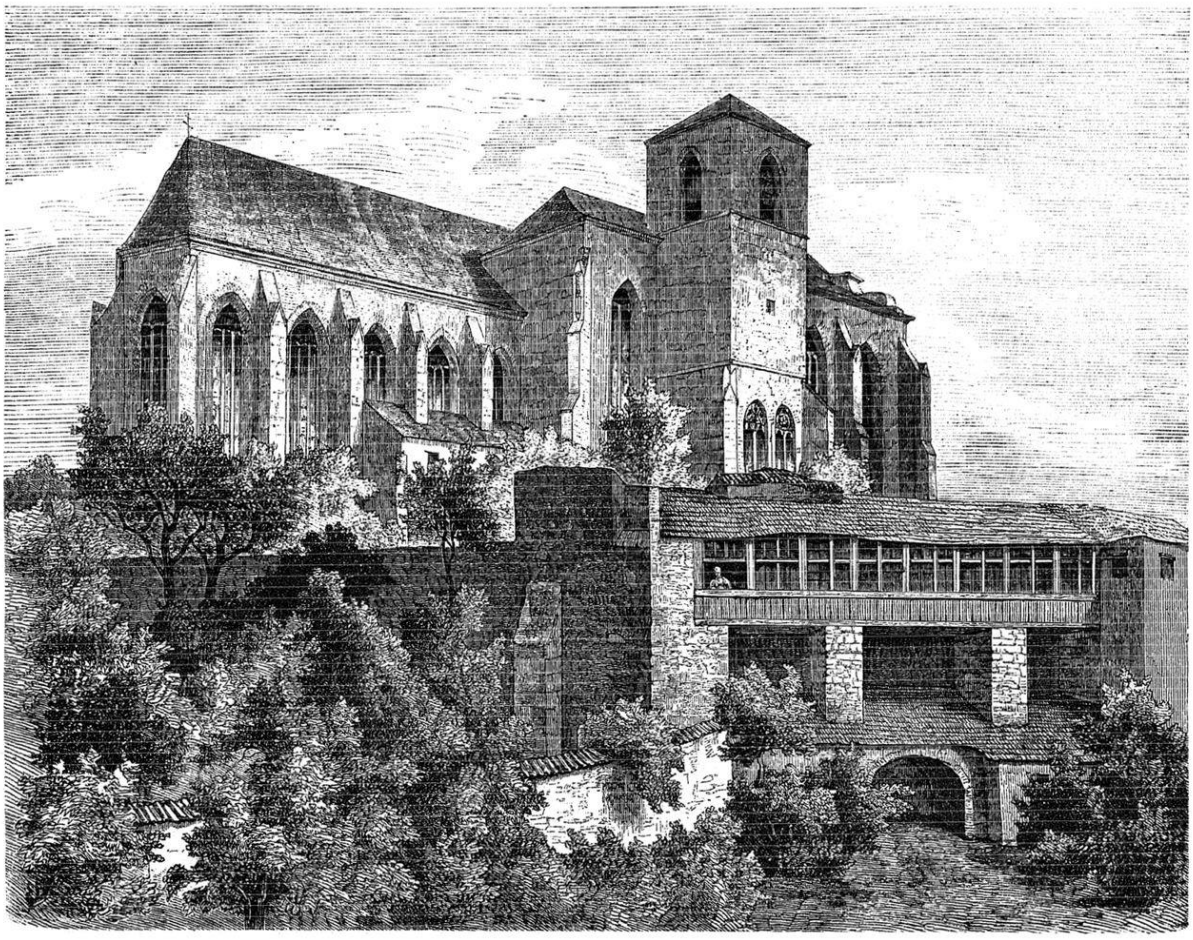

Vznik československé republiky v roce 1918 vyvolal v Brně jako německém městě mnoho napětí: Češi, povzbuzení nenadálým pocitem mocenské převahy odstraňovali spolu s nenáviděnými úředními symboly Rakouska-Uherska také sochařská díla symbolizující němectví (Wehrmann na dnešním náměstí Svobody, Josef II. před Německým domem).

Součástí nového politického života byla také potřeba sjednocení českých evangelíků luterských a reformovaných sborů do **Českobratrské církve evangelické**, jež se uskutečnilo v Brně 17.-18. 12. 1918 (původní název Evangelická církev bratrská změněn kvůli kolizi s názvem církve ochranovské) a budování nových církevních staveb: **Blahoslavova domu**. Věroučné spory ovšem zabránily v r. 1918 sjednocení Českobratrské církve evangelické se Svobodnou církví reformovanou, vzniklou už r. 1882 sloučením Svobodné evangelické církve české (vliv Free Church of Scotland v Bystrém u Poličky) a Svobodné reformované církve (vliv misionářů Boston Mission Board v Praze) – tak vzniká samostatná **Jednota českobratrská**, která si buduje vlastní sborový dům **Betanie** na Kounicově ulici.

Dalším typickým fenoménem českého katolického patriotismu Masarykovy doby je Římem odmítnutý požadavek na českou liturgii a český patriarchát, který vedl ke vzniku sborů **Československé církve**. Iniciátory hnutí byli dva původně katoličtí kněží: Karel Farský a Matěj Pavlík, později biskupové nově založené národní církve. I v československé věrouce došlo brzy rozkolu,

který se projevil konfliktem mezi Farským a Pavlíkem, vyloučením Matěje Pavlíka a založením **Československé obce pravoslavné** r. 1924, která současně přijala i některé ruské emigranty, kteří museli po bolševickém převratu hledat v Československu azyl. Československá i pravoslavná církev proměnila tvář Brna i mnoha dalších českých měst systematickým budováním funkcionalistických sakrálních staveb.

Český nacionalismus při budování samostatného státu s třetinovou menšinou Němců a růst nacionalismu v samotném Německu vyvolal vznik Německé říše a Protektorátu Čechy a Morava, s mnoha fatálními důsledky v náboženské rovině: **Deutsche evangelische Kirche** se v Brně rozštěpila na proud protinacistický (v jehož čele stál Ferdinand Schenner) a silnější nacistický, který reprezentoval farář Karl Sikora. Červený kostel býval tou dobou zdoben říšskou vlajkou s hákovým křížem. Naproti tomu pravoslavný biskup Matěj Pavlík, tehdy už s řádovým jménem Gorazd vzal na sebe v červnu 1942 v Praze zodpovědnost za ukrývání příslušníků československého odboje, kteří spáchali atentát na Reinharda Heydricha, což vyvolalo vlnu represí. Česká pravoslavná církev byla zrušena a kromě biskupa Gorazda bylo popraveno asi 20 kněží a členů církevního vedení.

Konec války přinesl další násilí. 20-30 tisíc německých obyvatel Brna, kteří nestihli město opustit některým z posledních evakuačních vlaků nabídnutých správou města, bylo brutálním násilím českých revolučních gard a nacionalistických dělníků donuceno Brno opustit 30. 5. 1945. Zúčastnili se tzv. *pochodu smrti*, který přinesl smrt přibližně desetině z nich. Deutsche evangelische Kirche, tedy dědic tolerančního luterského sboru v Brně, byla při té příležitosti r. 1945 zrušena a její majetek (Christus-Kirche a luterskou školu na Trautenbergerově, později Opletalově ulici) převzala Českobratrská církev evangelická; roku 1948 je pak přebírá stát. Katolické řehole byly zničeny monstrózními policejními akcemi s označením K1 a K2 v roce 1950.

K obnovení řeholního života a vydání zabaveného majetku došlo až koncem 20. století. **Luterský sbor v Brně** byl podruhé obnoven až r. 2006.